

Rapport dal parsura

Autor(en): **Arquint, Romedi**

Objekttyp: **Article**

Zeitschrift: **Annalas da la Societad Retorumantscha**

Band (Jahr): **96 (1983)**

PDF erstellt am: **30.07.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-234641>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Rapport dal parsura

– SAVAIR CHE CHA NUS VULAINS, AVAIR
MIRAS POSITIVAS E VASTAS, SORTIR
DAL NÜVLAM D'UNA RETORICA MELNÜZZA –
(Reto Caratsch)

Las undas spectacularas da la publicitad ch'il rumantsch giuda il mument han bittà a la riva in brav dumber peschs morts ed ieli malnet – tranter en chatt'ins qua e là er in bel crap d'ambra. Dad in da quels vulesse jau raquintar. Il viadi da studi ch'ina gruppa dal parlament da Strasbourg ha fatg tras il Grischun rumantsch ans ha confruntads cun analisas e perspectivas da la situaziun dal rumantsch.

I sa tracta dad eruir l'identitad da quest pievelet rumantsch. In participant constatescha in sentiment da culpa en vista al svilup turistic exagerà ch'è mitschà a la controlla dals indigens. Per part pon ins davaira discurrer dad ina resignaziun cumpleta che sa mussa en in lamentiez ritualisà u en la retratga dal rumantsch en in chantun privat tgirà u sbandischà. Qua s'inscuntran ils Rumantschs da regiuns fermamain svilupadas cun quels da regiuns ch'èn londervia da sa spopular. In auter tratg characteristic èn las activitads ch'ins pudess numnar activitads AN-TI, cunter l'olimpiada, la vendita da terren ad esters, il tunnel da Veraina etc.

Tut en tut pudess la minoritad rumantscha sa caracterisar tras *in'identitad defensiva e da reacziun*, in'identitad che stat adina sin las barricadas per vulair preservar quai ch'ins po anc salvar. Questa mentalitad ristga da na bastar per mantegnair il mund rumantsch. A la lunga po ina populaziun be viver e sa rinforzar tras *in'identitad «offensiva»*. Il relatader na manegia demonstraziuns e polemicas. Sche nus discurren dal rumantsch al pachettainsa per il solit cun l'etichetta «lingua e cultura». Sche noss partenaris discurren ostinadamain dal mund rumantsch, fan els quai cun la finamira expressa da localisar noss sforzs en in spazi, en ina regiun concreta.

Qua na chattainsa betg be in linguatg ed ina cultura creschida en concorrenza e dispitta cun autras, qua datti problems politics tuttafatg concrets e qua datti er concepziuns teoreticas e praticas per in svilup economic da vischnanca e regiun. Schlargiar l'orizont sin tuttas domenas

da noss mintgadi è l'ina, dentant che l'otra è da prender per mauns ils frandaivels per ina politica activa ch'integrescha tut ils aspects numnads. U cun ils plets dad in dals giasts: «I sa tracta da reconquistar in'identitad regionala ch'inserra tant la resistenza culturala sco er il svilup «endogen» vers l'autonomia politica ed economica dals abitants».

Jau crai da pudair registrar intgins pass en questa direcziun: Sin il champ linguistic la prova da schlargiar la preschientscha dal rumantsch en il mund politic-administrativ, sin formulars, placats etc. Alura ils sforzs da rinforzar il rumantsch en las scolas elementaras e professiunalas per ch'ils Rumantschs sajan en il cass da dumagnar il champ da lavur en lur linguatg. Ulteriurmain la prova da metter a disposiziun in instrument linguistic per l'entira Rumantschia, il rumantsch grischun. E per finir, la conscienza che crescha tranter ils rumantschs ch'els possan sa basar per lur pretensiuns da normalisar e stabilisar la situaziun linguistica sin dretgs legitims e fundamentals (e ch'els na stoian viver be da la grazia da la majoritad). Qua essan nus gia enmez la problematica dal dretg e da la politica e qua vulessi anc blera perseveranza per vegnir a fin. Pli mal statti cun il sector da l'economia. «Obain chi vivan da subvenziuns dictadas da Berna, obain chi sun suottamiss a pussanzas finanziarias estras», di l'in, e tschel formulescha cun eleganza franzosa: «Le développement économique a «gentiment» échappé aux Romanches». Ch'ils Rumantschs nun èn ils unics, na po esser in grond cunfiert. Ed il medem:

- Ina situaziun linguistica normalisada cun la preschientscha cumplessiva dal rumantsch en il mintgadi.
- La persuasiun da pudair sa basar sin dretgs fundamentals e d'als far valair.
- Ils sforzs per prender en maun in svilup economic che serva en emprima lingua a quels che vivan e vulan viver vinavant en terra rumantscha.

Vid quests trais criteris vegn ins a stuvair orientar mintga retschertga seriosa da l'identitad regionala dals Rumantschs – lur ultim trumf!

1. Uniuns affiliadas

Dus rapports cun ils parsuras han dà l'ocasiun per discutir e barattar ideas. Quest onn è stà en il center la prova da dar a las uniuns in rinforz finanziel supplementar per lantschar activitads ed acziuns urgentas.

L'intervenziun da la Regenza grischuna ha impedì quest pass ch'era vegnì preparà minuziusamain e ch'avess empermess ina sensibilisaziun considerabla da la populaziun rumantscha tras acziuns da different gener. Emprimas discussiuns pertutgant la realisaziun da l'istanza èn sa concentradas particularmain a la dumanda dals collavuratur regiunals. In di da lavur ensemen cun exponents da la scolaziun da creschids e cun la grupp dal Cussegl d'Europa ha dà l'ocasiun d'approfundir e schlargiar l'entira problematica. La LIA RUMANTSCHA ha acceptà pliras dumondas da sustegn per ediziuns ed autras interpresas. Tras ils rapports è'gl er stà pussaivel da coordinar acziuns da las uniuns affiliadas. Uschia è p.ex. l'UDG landervia dad edir ils «Jon e Din» en quatter idioms.

2. Scolaziun e furmaziun

La LIA RUMANTSCHA è s'occupada intensivamain cun il sboz per ina lescha da las scolinas. Ella ha suttamess propostas tant en il rom da la procedura da consultaziun sco er direct a la cumissiun preparatoria dal Cussegl grond. Displaschaivlamain nun èn vegnidas resguardadas naginas da las propostas fatgas, uschia ch'ins sto constatar, sch'ins cumpara cun il grond engaschament da la LR, ch'i sa tracta tar la lescha che vegn a vegnir preschentada a la votaziun l'onn 1983 d'ina soluziun minimala luntsch davent da l'optimum spetgà.

A plaina satisfacziun funcziuna il seminari da mussadras (vide rapport). La suprastanza s'ha intermess tar il departament chantunal d'educaziun per obtegnair er en l'avegnir in dretg da cooperaziun pertutgant il seminari da mussadras rumantsch che da l'onn da scola 1983 davent vegn manà dal chantun en la nova chasa da scola da dunnas.

En vista a la situaziun legala intscherta n'è betg vegnì revis il reglament per il sustegn da las scolinas en terra rumantscha. Displaschaivlamain n'han er betg pudì vegnir finidas las lavurs vi dal vocabulari fundamental. Sin champ da scola avainsa mess grond pais a la preparaziun da meds d'instrucziun: Per Gieri Seeli, Flem, Elsbeth Kohler, Domat/Ems e Renata Cadalbert-Dermont è'gl stà pussaivel dad obtegnair in congedi, uschia ch'els han pudì realisar meds d'instrucziun per emprender rumantsch en las scolas fundamentalas tudestgas da l'emprima fin a la sisavla classa. Quests meds vegnan stampads da la LIA RUMANTSCHA e preschentads als magisters da las scolas pertutgads e transla-

tads alura en ils differents idioms. Qua tras sperainsa d'avair mess ils fundamentis fitg necessaris e ditg giavischads per in'instrucziun suffizienta da rumantschs en ils lieus bilings.

Ensemen cun la LIA RUMANTSCHA ha la Pro Infirmis fatg translatar en sursilvan e ladin il med d'instrucziun «Knacker» (translatà da: Victor Durschei, Annina Pinggera).

In congedi per Gion Antoni Derungs, magister a la scola professiunala industrial a Cuir, ha pussibilità da preparar il med d'instrucziun «Romontsch en scola professiunala» en sursilvan. En il medem temp ha la LIA realisà la translaziun, adattaziun ed ediziun dal cudesch «Rutz» per l'instrucziun da rumantsch en las scolas professiunalas ladin.

L'ediziun dal Dialog rumantsch ch'è vegnida sustegnida da la LIA RUMANTSCHA dat la pussaivladad d'in'avischinaziun linguistica dals scolars rumantschs. En la medema direcziun va l'iniziativa d'in barat da classas tranter las regiuns rumantschas. En collavuraziun cun il «barat da classas svizzer» e cun il consentiment dal departament d'educaziun è vegnids fatgs ils preparativs uschia che l'emprim barat da classas po avoir lieu en il curs dal 1983. Differents scolasts, tranter auter Albert Gaudenz, Zuoz, ed Augustin Manetsch, Mustér, sa mettan a disposiziun per realisar e coordinar il barat da classas tranter las regiuns rumantschas.

La conferenza dals magisters da rumantsch a las scolas medias ha decidì da preparar ina litteratura rumantscha per mauns dals scolars da las scolas medias. Ina grupp da lavur sut la direcziun da conrectur dr. Gion Deplazes vegn incumbensada cun la realisaziun. La LIA RUMANTSCHA ha inoltrà in'istanza al departament d'educaziun che pertutga il seminari da magisters. Ella propona ch'ils scolars da linguatg tudestg possan tscherner dalla 1.–3. classa tranter il rom talian u rumantsch. Quai dess la pussaivladad a seminarists ch'han frequentà scolas fundamentalas tudestgas, ch'han pero conuschientschas u interess dal rumantsch, da perfecziunar quellas per eventualmain pli tard pudair surpigliar ina plazza da magister en questas regiuns.

Sin il champ da las scolas professiunalas regian anc in per retegnientschas pertutgant l'introducziun dad in'ura da rumantsch fixa. En differents discussiuns cun ils responsabels – avant tut en ina tschentada representativa cun ils manaders da las scolas professiunalas e cun Cusseglia governativ Otto Largiadèr – è sa fatgas udir pliras vuschs scepticas.

Malgrà quai è la LIA RUMANTSCHA da la ferm'opiniun ch'i saja necessari ed urgent da stabilir ina preschientscha structurala dal ru-

mantsch en questas scolas. Igl èn vegnids fatgs plirs pass concrets, per part provisoris e per part da durada, uschia ch'ins po sperar che plaun plaunet er sin quest champ i saja pussaivel da resguardar il rumantsch en ina maniera che satisfa.

Las gruppas responsablas per la scolaziun da creschids en las differentas regiuns rumantschas han er organisà en ils curs da quest onn differentes curs cun dapli u main success. Da menziunar spezialmain è il curs bain frequentà en Engiadin'Ota ch'ha tractà en maniera pli vasta e concreta il tema: «Puter inua vi?» Il resultat da las differentas gruppas da lavur vegn publitgà en il Fögl Ladin. Singulas gruppas han decidì da perseguitar vinavant las propostas concretas ch'èn vegnidas formuladas. Er curs en surmiran e sursilvan han gì success!

Suenter lungas preparativas han pudì vegnir inauguradas las bibliotecas communalas a Zernez, Sent e Scuol. Grazia a l'iniziativa da gruppas localas sco er a l'agid da la Pro Engiadina Bassa e da la LIA RUMANTSCHA èn sa furmads qua tras ils prims centers d'infurmaziun e scuntradas sin basa locala en l'Engiadina Bassa. En il curs da l'onni che vegn dèssan vegnir avertas er dus ulteriuras bibliotecas a Müstair ed a Zuoz. Tras intermediaziun da l'uffizi federal per la cultura ha tschernì la gruppas responsabla per la scolaziun da creschids dal Cussegl d'Europa a Strassburg tranter blers projects europeics er il project da l'animaziun regionala (prevì en l'istanza da la LR a la Confederaziun) sco project da studi.

Durant in'emna han exponents da differentes stadis visità il Grischun rumantsch. Il project cuntinuescha cun emnas da studi en Spagna, Portugal ed en Sicilia, alura dèssan ils differentes projects vegnir cunfruntads in cun l'auter e manar a propostas concretas concernent la scolaziun da creschids per mauns dals stadis che fan part al Cussegl d'Europa.

L'uffant ch'ans fa quitads è bain anc adina l'assimilaziun linguistica en terra rumantscha. Ina situaziun che po satisfar vegn ad esser pir pussaivla al mument che la LR po realisar ils postulats previs en l'istanza. E tuttina: Durant l'onni passà èn vegnids realisads 96 curs d'assimilaziun cun 909 participants.

Buna accoglientscha ha chattà il cudesch da Theo Candinas «Romantsch sursilvan». En Engiadin'Ota ha l'Uniun dals Grischs survegnì la permissiun da far diever dal med d'instrucziun da la Fundaziun Planta, per l'Engiadina Bassa e la Val Müstair nun è anc schliada la dumonda d'in

med d'instrucziun optimal ed adattà. J.C. Arquint ha preparà cassetas per il «Vierv Ladin» che cumparan 1983.

3. Neologissemes ed avischinaziun

La strategia generala sin il champ linguistic da la LIA RUMANTSCHA è ina dubla: Dad ina vart sa tract'i da rinforzar ils idioms existents, da pussibilitar in svilup organic furnind ils plets necessaris dals differents secturs dal mintgadi. A questa finamira servan las glistas da plets preparadas tenor il Duden illustrà. Sco segund numer ha la LIA RUMANTSCHA publicà il cudeschet «Pled rumantsch/Plaid romontsch, Professiuns», e quai en ils tschintg differents idioms. Dasperas èn vegnidas realisadas tavlas che pon vegnir exponidas en sala da gimnastica, tar staziuns da lifts da skis etc . . . Da numnar èn en quest lieu er las preparativas per tavlas che cumpiglian il sectur agricul e ch'èn vegnidas preparadas da Bartolome Tscharner, Ziràn.

Da tschella vart vegn il basegn adina pli grond da disponer d'in linguatg che po vegnir duvrà per texts che vegnan derasads en l'entir intschess rumantsch. Suenter la preschentaziun dals aspects da l'avischinaziun a chaschun da la radunanza da delegads dal december 1981 èn vegnidas discussiunadas pussaivladads per la creaziun e derasaziun d'in linguatg da scrittira unificà. (cf. Project Rumantsch grischun, pag. 11)

4. Confederaziun e Chantun

Sia davosa conferenza da pressa ha cusseglier federal Hans Hürlimann deditgà a las minoritads linguisticas en il chantun Grischun. A quell'ocasiun è vegnì preschentà il rapport da la gruppa da lavur ch'ha tractà l'istanza da la LIA RUMANTSCHA e da la PGI. («La Svizra – 2½ lungatgs?»). Cusseglier federal Hürlimann, che ha demussà durant tut ses temp d'uffizi chapientscha e sustegn per il moviment rumantsch (el ha er gia stuvì tractar l'istanza da la LR dal 1972), ha pudì prender encunter in resentì engraziament ed in pitschen regal da la Rumantschia. La renconuschiantscha e l'engraziament èn vegnids colliads cun il giasch ch'er en l'avegnir ils rumantschs possan quintar cun la simpatia dal cusseglier federal Hürlimann.

A chaschun da questa conferenza ha signur Otto Caprez, directur da la PTT e rumantsch d'origin, preschentà in'impurtanta paletta da prestaziuns da la PTT a favur dal rumantsch. Quest manaschi da la Confederaziun fa ina lavur da pionier rumantschond consequentamain inscripziuns, formulars e placats dals uffizis da posta e da telefon. Per la buna collavuraziun è'gl dad engraziar a signur directur Caprez a Berna sco er als directurs regiunals Andrea Melchior ed Armin Graf a Cuir. Quest pass impurtant vers la normalisaziun dal linguatg en terra rumantscha, effectuà dad ina interpresa da pais, è in encuraschament per cuntinuar sin questa via. En pli han gi lieu emprimas discussiuns per schliar la preschientscha dal rumantsch sin il sector da l'administraziun chantunala. In'istanza cun il medem intent tar la viafier retica n'ha fin oz anc manà a nagins resultats concrets.

5. Meds da massa, infurmaziun e contacts

Igl è da far atenziun cun duvrar superlativs. Sche «l' onn passà va en en las annalas da la LR sco onn d'ina vasta publicitad» (rapport annual 1981), è'gl da constatar che questa unda da publicitad ha cuntinuà er l'onn 1982. Menziun speziala è'gl da far da:

- l'emna rumantscha al radio svizer tudestg (1 emna dil mais da mars),
- la visita dal Cussegl d'Europa en il Grischun rumantsch,
- la visita da la Helvetia Latina, in'organisaziun dals impiegads da la Confederaziun a Berna, en terra rumantscha,
- preschientscha e referats dad exponents rumantschs a differentas occasiuns,
- la visita d'ina delegaziun da giuvens rumantschs a la FUEV en la part flama da la Belgia.

Vegnì terminà è il manuscrit da Werner Catrina per in rapport davart da la Rumantschia che duvess cumparair 1983 tar Orell-Füssli, Turitg, sut il titel: «Die Rätoromanen zwischen Resignation und Aufbruch.»

Che la minoritad rumantscha giada vasta chapientscha tar instituziuns privatas e publicas demussa d'ina vart il grond basegn d'infurmaziun. (p.ex. il Dossier rumantsch da la Illustrada Svizra).

Cun satisfacziun speziala notainsa pero er differentas donaziuns, saja quai a chaschun da mortoris, da singuls, da societads, vischnancas, citads e chantuns. Sco emprim ha il chantun dal Jura decidì da dar ina

contribuziun da 15 000.— frs. a la LIA RUMANTSCHA. Il segund pass ha fatg il chantun da Genevra decidend da metter a disposiziun spezialmain per la promoziun dal Rumantsch grischun per ils suandants trais onns ina summa da annualmain 87 000.— frs. La citad da Genevra ha decidì ina contribuziun da 40 000.— frs. per finanzia medes d'instrucziun per scolars al cunfin da linguatg, avant tut en Sutselva.

Il parlament dal chantun da Turitg ha decidì d'acceptar ina moziun che prevesa d'endrizzar in professorat per rumantsch a l'universitad da Turitg. Questa solidaritad demussada da vastas parts da la Svizra è per la lavur concreta dal mintgadi sco er per la voluntad da mantegnair nossa identitad in grond ed indispensabel sustegn.

6. Dumondas persunalas

Sco nov parsura da la Fundaziun Chasa Rumantscha è vegnì elegì Bernard Cathomas ed al post dal commember da la LR en il cussegl da fundaziun Romedi Arquint. La lavur vi dal rumantsch grischun, finanziada dal Fond Naziunal, presta dapi il mais d'october dr. Georges Darms cun schlantsch e persvasiun. El po quintar cun il sustegn da prof. Heinrich Schmid e la collavuraziun dad in grond dumber da students rumantschs. Per la scolina ladina a Cuira ha la LIA RUMANTSCHA tschernì Annatina Campell da Cinuos-chel. Sco nov collavuratur en il biro da la LIA RUMANTSCHA è vegnì tschernì Toni Kaiser. El entschaiva sia lavur il 1. da schaner 1983. La tscherna d'in ulteriur collavuratur è daventada necessaria, damai che or da differentes motivs nossas secretarias giavischan da vegnir levgiadas da lur lavur. Sco emprendista lavura dapi il 1. d'avrigl Lydia Lombris da Vella, la segunda giarsuna, Yvonne Michael da Schons, vegn a cumenzar sia lavur la primavera 1983. En il secretariat lavura parzialmain dunna Bea Cathomen.

Per diversas incumbensas e temps limità han lavurà tar la LR: Domenic Andry, Jachen Andry, Lucrezia Augustin, Ruedi Bruderer, Silvia Candreia, Anna-Alice Dazzi, Giusep Decurtins, Barla Degonda, Vrena Degonda, Gian Peder Gregori, Manfred Gross, Christina Itin, Andri Janett, Florentin Lutz, Anita Mazzetta, Mevina Puorger, Barblina Ruinatscha, Flurin Spescha, Violanta Spinass, Carli Tomaschett.

Durant l'onn passà è vegnì prestada ina chargia lavur. Sper lavurs ordinarias èn s'avertas novas perspectivas e dimensiuns per mantegnair il rumantsch en terra rumantscha. Cun gronda satisfacziun poss jau constatar che tut questa lavur è vegnida fatga cun entusiassem, plaschair e cun il sentiment ch'i vala la paina da s'engaschar. A tut las collavuraturas e collavuraturats – a quels ch'èn numnads en il rapport ed als blers ch'han purschì maun e rendì servetschs senza ch'i sajan numnads – pertutga perquai in sincer engraziament.

Il parsura:
Romedi Arquint

Project Rumantsch grischun

L'idea fundamentala per la lavur da la LR è la normalisaziun da la situaziun da linguatg. In linguatg po sa mantegnair e sa sviluppar organicamain be sch'el è nizzaivel e preschent en tut ils secturs da la vita quotidiana: en famiglia, baselgia e scola, ma er en posta, negozi, chanzlia, en reclamas, meds da massa, bancas, segiranzas . . . Per cuntanscher ina tala preschientscha suffizienta dal rumantsch en las differentas domenas da linguatg è in linguatg da scrittira unifitgà premissa indispensabla. Tut ils linguatgs da cultura han creà ina coinea per il diever en administraziuns centralas e per la dimensiun surregionala ed extraterritoriala. In'analisa da la situaziun rumantscha lascha supponer ch'il temp per ina nov'emprova è madir. L'istorgia dal moviment rumantsch mussa che las forzas finansialas e persunalas mantgan per dar a 5 idioms a scrit il necessari per ina situaziun da linguatg normala. Era determinar in idiom existent sco coinea è sa mussà nunrealisabel e l'avischinaziun sistematica chaschuna per pitschens progress regularmain grondas difficultads. Tras il svilup economic parallel en l'entira Rumantschia, tras ils contacts vicendaivels infirmids tras ils meds da massa e la mobilitad da la populaziun, tras il nov spiert da solidaritad e la periclitaziun radicala dal linguatg è la schanza per ina nov'emprova dada.